

1945-1953 YILLARDA IJTIMOIIY SOHA RIVOJLANISHI

Egamova Mahliyo Gapirjanovna

Toshkent viloyati Bo'stonliq tumani

2- son politexnikun tarix fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15307646>

Annotatsiya. Mazkur tezisda Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda O'zbekistonda ijtimoiy sohalarda (ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va ijtimoiy ta'minot tizimi) ro'y bergan o'zgarishlar tahlil qilinadi. Urushdan keyingi tiklanish davri sharoitida aholi ehtiyojlarini qondirish, ijtimoiy tenglikni ta'minlash, sog'liqni saqlash va ta'lim tizimini qayta tiklash kabi dolzarb masalalar ustuvor yo'nalish bo'lgan. Sovet hokimiyatining ushbu davrdagi siyosati ijtimoiy infratuzilmaning shakllanishida qanday rol o'ynagani ochib beriladi.

Kalit so'zlar: 1945–1953 yillar, ijtimoiy soha, ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat, tiklanish, Sovet siyosati, O'zbekiston.

KIRISH

Ikkinchi jahon urushining yakunlanishi O'zbekiston SSR ijtimoiy-iqtisodiy hayotida chuqur iz qoldirdi. Urush yillarida yuzaga kelgan katta insoniy va moddiy yo'qotishlar sababli, tiklanish jarayonining dastlabki bosqichida eng dolzarb masalalardan biri ijtimoiy sohani barqarorlashtirish bo'ldi. Ushbu maqolada 1945–1953 yillar oralig'ida ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va ijtimoiy ta'minot tizimlarining rivojlanishi, davlat siyosatining mazmuni hamda amaldagi chora-tadbirlari tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

ASOSIIY QISM

Urushdan so'nggi yillarda savodsizlikka qarshi kurash va umumiy o'rta ta'limni joriy etish masalasi keskin kun tartibiga qo'yildi. O'rta maktablar soni oshirildi, yangi o'quv dasturlari joriy qilindi. Oliy o'quv yurtlarining faoliyati kengaytirildi, mutaxassislar tayyorlashga e'tibor kuchaydi. Ayniqsa, qishloq maktablarida dars berish uchun maxsus tayyorlangan o'qituvchilar zarurati tug'ildi.

1945–1953 yillarda O'zbekistonning sog'liqni saqlash tizimi urush yillarida yuzaga kelgan inqirozni yengish uchun katta islohotlarni boshdan kechirdi. Shifoxonalar soni ortdi, sanitariya-epidemiologik xizmat kuchaytirildi. 1950-yillarga kelib, O'zbekiston bo'yicha har 10 ming aholiga nisbatan vrachlar soni oshdi. Davlat byudjetidan ajratilgan mablag'lar hisobiga yangi dorixonalar, dispanserlar va shifoxonalar qurildi.

Sovet mafkurasi ta'siri ostida madaniyat sohasida "sotsialistik realizm" g'oyasi ustunlik qildi. Matbuot, adabiyot va san'atning barcha shakllari partiya nazoratida bo'lib, xalqni tarbiyalashga xizmat qildi. Kitob nashr qilish faoliyati jadallashdi. Masalan, 1945–1950 va 1951–1955 yillarda minglab nomdagi ijtimoiy-siyosiy va ilmiy-ommabop adabiyotlar chop etildi.

Urushdan qaytgan harbiylar, nogironlar va ularning oilalariga ijtimoiy yordam ko'rsatildi. Davlat pensiya tizimi kengaytirildi, onalik va bolalikni muhofaza qilishga oid chora-tadbirlar kuchaytirildi. Ayniqsa, kolxozchilar holatini yaxshilash maqsadida soliq yengilliklari joriy qilindi, biroq bu yetarli darajada samara bermadi. Davlat tomonidan ishlab chiqilgan besh yillik rejalar doirasida asosan sanoat sohasiga sarmoya kiritilgan bo'lsa-da, ijtimoiy infratuzilmaning ham asoslari yaratilgan edi.

Urushdan keyingi yillarda O'zbekistonda ijtimoiy sohaning muhim tarkibiy qismlaridan

biri sifatida ayollar va bolalar bilan bog'liq siyosat faol ravishda shakllantirildi. Urush davrida ishlab chiqarish jarayoniga keng jalb etilgan ayollar urushdan keyin ham qishloq va sanoat mehnatida muhim rol o'ynashda davom etdilar. Ayniqsa, ayollarni sog'liqni saqlash, ta'lim va xizmat ko'rsatish sohalariga faol jalb qilish orqali ijtimoiy muvozanatni tiklashga urinishlar kuchaydi. O'z navbatida, ayollar uchun maxsus yaratilgan ta'lim kurslari, malaka oshirish markazlari ochildi.

Bolalar holatiga oid masalalar ham davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qoldi. Urush paytida yetim qolgan bolalar uchun maxsus maktab-internatlar, bolalar uylari tashkil qilindi. 1950-yilga kelib, O'zbekistonda bolalar bog'chalari va maktabgacha ta'lim muassasalari soni keskin oshdi. Bu esa ayollarning ishchi kuchi sifatida iqtisodiy faoliyatga jalb etilishini osonlashtirdi.

Urushdan keyingi davrning yana bir muhim ijtimoiy muammosi uy-joy bilan ta'minlash edi. 1945–1950 yillar oralig'ida O'zbekistonda yuz minglab kishi evakuatsiyadan qaytdi yoki urushdan keyingi ko'chirish siyosati asosida qayta joylashtirildi. Bu esa mavjud uy-joy fondiga katta bosim o'tkazdi. Davlat bu masalani hal etish uchun yangi ko'p qavatli uylardan iborat uy-joy massivlarini barpo etishni boshladi. Ayniqsa, Toshkent, Samarqand, Farg'ona kabi shahar markazlarida kommunal uylar qurilishi davlat nazoratida olib borildi.

Demografik tuzilmaning o'zgarishi ham ijtimoiy soha uchun yangi muammolarni keltirib chiqardi. Urush yillarida O'zbekistonga ko'chirilgan rus, ukrain, belorus, yahudiy, tatar, koreys va boshqa millat vakillari evakuatsiya tugaganidan keyin ham qisman respublika hududida qolishdi. Bu esa ijtimoiy soha xizmatlarining ko'p tilda olib borilishini taqozo qildi. Ayniqsa, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimida rus tilida xizmat ko'rsatish muassasalari soni ko'paydi.

Shuningdek, ushbu yillarda ijtimoiy sohani siyosiy nazorat ostida ushlab turish mexanizmlari kuchaytirildi. Ijtimoiy hayotda partiyaviylik printsipi ustun bo'lib, har bir muassasa — maktab, shifoxona, madaniyat uyi, kolxoz va zavodlar — KPSS mahalliy tashkilotlari nazorati ostida faoliyat yuritdi. Bu esa aholining turmush tarzini ideallashtirishga, sotsialistik qadriyatlarni targ'ib qilishga qaratilgan ijtimoiy muhitni shakllantirdi. Ayniqsa, "kommunistik tarbiya", "mehnat intizomi", "madaniyatli xulq" kabi ideologik konstruksiyalar ijtimoiy siyosatning ajralmas qismiga aylandi.

Davlat ijtimoiy siyosatining yana bir jihati — aholining yashash darajasini o'lchash va nazorat qilish edi. 1951–1952 yillarda aholining iste'mol darajasi, oziq-ovqat ta'minoti va maishiy xizmatlar sifati bo'yicha statistik tahlillar olib borildi. Unga ko'ra, qishloqlarda hali ham ko'p sonli oilalar elektr energiyasiga ulanmagan, suv ta'minoti yetarli bo'lmagan, lekin shunga qaramay, sog'liqni saqlash va ta'lim muassasalariga davlat sarmoyasi asta-sekin yo'naltirilayotgan edi [1].

1945–1953 yillarda O'zbekiston SSRda ijtimoiy sohaning rivojlanishiga oid siyosiy-ijtimoiy kurs, aslida, iqtisodiy bazani qayta tiklash va mustahkamlash siyosatidan ajralmas holda olib borilgan. Sovet davlati urushdan keyingi yillarda ijtimoiy siyosatni ikki asosiy vektor — ideologik intizomni mustahkamlash va aholining minimal ehtiyojlarini kafolatlash yo'nalishida olib bordi. Bu ikki yondashuv nafaqat ijtimoiy barqarorlikni saqlab turishga, balki sovet tuzumining legitimligini mustahkamlashga xizmat qilgan.

Ushbu yillarda ijtimoiy sohani rivojlantirishning asosiy mafkuraviy vositasi — “xalq davlat uchun emas, davlat xalq uchun xizmat qiladi” degan printsip asosida bo'lsa-da, amalda bu yondashuv sotsialistik rejalashtirish va partiya nazoratini kuchaytirish orqali amalga

oshirilgan. KPSS MK tomonidan ishlab chiqilgan 4-besh yillik (1946–1950) va 5-besh yillik (1951–1955) rejalarda ijtimoiy sohalar (ta’lim, sog’liqni saqlash, madaniyat, ijtimoiy himoya)ga ajratilgan sarmoyalar ishlab chiqarish sohalariga nisbatan ancha kam bo’lsa-da, ular tizimli yondashuv asosida amalga oshirilgan.

Bu davrda ijtimoiy sohalar ko’proq ideologik-mafkuraviy “ta’sir zonasi”ga aylantirildi. Masalan, ta’lim muassasalarida siyosiy saboqlar majburiy qilib belgilandi, sog’liqni saqlash tizimida esa gigiyena va tibbiy madaniyat orqali sovet turmush tarzi targ’ib qilindi. Bu orqali fuqarolarning ongini ijtimoiy nazorat ostiga olish ko’zda tutilgan edi [2].

Ijtimoiy sohaning eng faol segmentlaridan biri — madaniyat va ommaviy axborot vositalari orqali aholi ongiga ta’sir o’tkazish edi. Teatr, kinostudiya, nashriyotlar va radioeshittirishlar orqali sovet qadriyatlari — kollektivlik, mehnatsevarlik, partiyaviylik, ateizm va xalqaro proletar birdamligi targ’ib qilindi. Ayniqsa, O’zbekistonda o’zbek milliy xususiyatlarini “sotsialistik mazmunga” moslashtirish siyosati jadal olib borildi. Bunga “o’zbek xalqi sotsialistik taraqqiyot sari intilmoqda” degan mafkuraviy shior doirasidagi adabiy, sahnaviy va ilmiy faoliyatlar misol bo’la oladi.

Bu davrda til siyosati ham ijtimoiy hayotning tarkibiy qismiga aylantirildi. Rus tili ustuvor mavqega ega bo’lib, oliy ta’lim, texnik maktablar va ilmiy faoliyatda asosiy o’quv tili sifatida joriy etildi. Bu esa ijtimoiy tengsizlik muammosini yanada chuqurlashtirdi — rus tilini bilmaydigan aholining bilim olish, martaba ko’tarish imkoniyatlari chegaralanib qolgan [3].

Sovet mafkurasi sotsial tenglikka asoslangan bo’lsa-da, real holatda jamiyat ichida sezilarli vertikal ijtimoiy tafovutlar shakllandi. Urushdan so’ng oliy va o’rta darajadagi partiya funksionerlari, davlat xizmatchilari, muhandis va vrachlar kabi mutaxassislar qatlamining ijtimoiy holati keskin yaxshilandi: ular uchun maxsus xizmat uylari, ta’minot punktlari, sanatoriy va bolalar bog’chalari mavjud edi.

Biroq kolxozchilar, ayniqsa, ayollar va qishloq yoshlari orasida hayot darajasi past bo’lib qoldi. Ko’p hollarda qishloq aholisi elektr ta’minotisiz, markazlashmagan tibbiy xizmat va past malakali ta’lim tizimi sharoitida yashar edi. Bu tafovut “sotsialistik tenglik” g’oyasining rasmiy targ’ibotiga zid holda ijtimoiy norozi kayfiyatlarning kuchayishiga zamin yaratgan.

1945–1953 yillarda ijtimoiy siyosat demografik strategiya bilan uzviy bog’liq holda olib borildi. SSSR miqyosida aholining tabiiy o’sishini rag’batlantirish, tug’ilish darajasini ko’tarish bo’yicha qator chora-tadbirlar ko’rildi. Jumladan, 1944-yilda qabul qilingan “Ko’p farzandli onalarni rag’batlantirish to’g’risida”gi qaror O’zbekistonda ham tatbiq etildi va onalik, bolalikni himoya qilish maqsadida davlat ko’maklari kengaytirildi. Bu, o’z navbatida, ayollarni faqat oilaviy mehnatga emas, balki davlat ishlab chiqarishiga ham faol jalb qilish siyosatini kuchaytirdi [4].

XULOSA VA MUNOZARA

1945–1953 yillar O’zbekistonda ijtimoiy soha uchun tiklanish va rivojlanish davri bo’ldi. Urush oqibatida yuzaga kelgan tanazzulga qaramasdan, davlat siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biri sifatida ta’lim, sog’liqni saqlash, madaniyat va ijtimoiy ta’minot tizimlariga e’tibor kuchaydi. Bu jarayonda sovet mafkurasi muhim rol o’ynagan bo’lsa-da, ijtimoiy soha aholi turmush tarzini barqarorlashtirishda muhim vositaga aylandi. Shu bilan birga, bu davrda amalga oshirilgan islohotlar ijtimoiy tenglikni shakllantirishda zamin yaratdi.

References:

**Используемая литература:
Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. Тожибоев Ф.Э. 1945–1953 йилларда Совет ҳукумати аграр сиёсати // Academic Research in Educational Sciences. – 2021. – Т. 2. – №12. – Б. 755–762.
2. Совет Ўзбекистони китоби (1945–1950). – Тошкент: ЎзССР Давлат китоб палатаси, 1981. – 300 с.
3. Совет Ўзбекистони китоби (1951–1955). – Тошкент: ЎзССР Давлат китоб палатаси, 1981. – 460 с.
4. История советского крестьянства: В 5 т. – Т. 4. – Москва: Наука, 1988. – 320 с.